

MAGIA ASCUNSĂ A UNOR AMULETE DIN DACIA PREROMANĂ. ÎN LEGĂTURĂ CU UN PANDANTIV-CĂLDĂRUȘĂ DIN SUDUL TRANSILVANIEI

Aurel Rustoiu*

Cuvinte cheie: magie, amulete, pandantiv-căldărușă, Dacia pre-romană, mobilitate umană
Keywords: magic, amulets, bucket-shaped pendant, pre-Roman Dacia, human mobility

The hidden magic of some amulets from pre-Roman Dacia. About a bucket-shaped pendant discovered in southern Transylvania.

(Abstract)

A bucket-shaped pendant was recently discovered by treasure hunters in southern Transylvania, in the Dacian fortress from Tilișca probably. More than two decades ago, it was noted that among the pendants from pre-Roman Dacia was a category of finds made of bronze or iron which resemble the shape of a miniature bucket. These pendants were worn around the neck on strings, sometimes in combination with other items, for example glass beads. Chronologically, such pendants were used in the Dacian environment from the 1st century BC, but they are more numerous in contexts dated to the 1st century AD. Similar ornaments were also used in the following centuries in different cultural areas, for example in the territory of the Przeworsk culture, among the communities belonging to the Carpic culture or in the Sarmatian environment. It can be therefore presumed that the use of the pendants in question had a “supra-regional” character. In pre-Roman Dacia, they are mostly encountered in the areas outside the Carpathians range, mainly in Dacian settlements on the Siret valley, whereas similar finds are quite scarce in Transylvania. More recently, the number of finds has increased due to several archaeological investigations. Some examples are provided by the investigations carried out in the garden of the medieval castle at Hunedoara, in south-western Transylvania, which unearthed a cult place used since the Early Iron Age for various ritual practices, including votive offerings and human cremations and inhumations. Regarding the function of these pendants, Pliny the Elder lists numerous medical or protective remedies based on mineral, vegetal or animal substances. In order to be efficient, these had to get in close contact with the “patient”, so different means were used to keep them attached to the body. These included different types of containers which could have been made of organic materials, for example leather or textiles, while others were made of more durable materials, for example metal. One of the better known examples is the *bullā*, which was used in the Etruscan and Roman environment. The bucket-shaped pendants more likely had fulfilled a similar role, holding medical and protective remedies of organic origin. Since they were lacking a lid, their contents could have been replaced according to the necessities. Their presumed apotropaic function is also supported by their association with strings of glass beads and other metal pieces. Aside from these pendants, some bracelets having a split middle or a small middle tube have been identified in pre-Roman Dacia, but also in other cultural areas. The small tubes were more likely used in the same way as the bucket-shaped pendants mentioned above. Various materials of mineral, vegetal, or animal origin could have been inserted to protect the owners of the respective bracelets (see Pliny the Elder, *Nat. Hist.* XXVIII. 9 and 47). Both the pendants and the bracelets were worn in a very visible manner, though their content, which aimed to offer protection, remained concealed. In both cases, the magical power of these remedies was augmented by the act of concealing them. Lastly, the widespread circulation of the bucket-shaped pendants was a result of individual mobility across the Dacian cultural area and also in the surrounding regions. This mobility allowed the circulation across time and space of knowledge and practices that seldom left behind archaeological traces.

1. *Introducere*

Alexandru “Șonea” Szentmiklosi este cunoscut ca un arheolog al epocii bronzului, iar săpăturile sale din marea așezare fortificată de la Cornești au dobândit faimă mondială¹. De aseme-

nea, salvarea pentru eternitate a numeroase vestigii ale Timișoarei otomane sau austriece i se datorează în bună măsură². Puțini cunosc însă “aventura”

12–14, 400084 Cluj-Napoca, Romania, aurelrustoiu@yahoo.com.

¹ Vezi de exemplu Szentmiklosi *et alii* 2011.

² Mare *et alii* 2014.

* Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Str. M. Kogălnicenu

sa dacică, care a marcat și începutul prieteniei noastre. În vara anului 1987, în echipa de tineri timișoreni și localnici care săpau sub conducerea lui Florin Medeleş pe cetatea dacică de la Cugir (jud. Alba), a apărut și Alexandru Szentmiklosi, zis „Şonea”. Începând din acea vară, între noi s-a înfiripat o prietenie care avea să dureze apoi până la dispariția sa, când soarta l-a luat înainte de vreme de lângă cei dragi și i-a hărăzit o călătorie în alte lumi (Fig. 1). Ne-am reîntâlnit și în anii următori, atât pe șantierele magistrului nostru Florin Medeleş (cel de la Remetea Mare fiind unul de referință), cât și pe altele din Banat. Printre acestea, remarcabil a fost șantierul arheologic de la Divici (jud. Caraş-Severin) de unde am păstrat amândoi în suflute amintirea unor oameni și fapte memorabile. Alături de Marian Gumă, un alt mare savant trecut în neființă, am dezgropat din nou, împreună, taine arheologice datând din vremea dacilor istorici. Iată de ce, în acest volum dedicat memoriei lui Alexandru Szentmiklosi, ar fi potrivită prezentarea unor amulete folosite de daci și care au avut un caracter magic aparte. Este vorba de pandantivele în formă de căldărușă, frecvente mai ales în teritoriul estic al Daciei, dar care s-au răspândit și spre vest. Prilejul acestei analize îmi este oferit de descoperirea recentă a unui astfel de pandantiv, undeva în sudul Transilvaniei, adică în aceeași zonă în care se află situată și cetatea dacică de la Cugir, locul în care ne-am întâlnit pentru prima dată în urmă cu peste trei decenii și care în geografia noastră spirituală ocupă o poziție privilegiată.

2. Un pandantiv-căldărușă din sudul Transilvaniei

Pandantivul la care mă refer face parte dintr-un lot de piese arheologice descoperit în urma unor detecții neautorizate și pe care l-am expertizat de curând la solicitarea Inspectoratului de Poliție al Județului Alba. Conform unor surse polițienești, cel puțin o parte dintre ele provin dintr-o cetate dacică³ din sudul Transilvaniei, probabil din cea de la Tilișca (jud. Sibiu). Lotul de piese menționat conține numeroase obiecte de podoabă sau accesorii vestimentare (fibule de diferite tipuri, lanțuri, catarama etc), monede de argint grecești și romane, piese de uz casnic, obiecte de harnament etc. Toate la un loc indică proveniența

³ Folosesc termenul “dacic” nu ca determinativ etnic, ci în sensul orizontului cultural-cronologic care urmează “orizontului celtic” din Transilvania. Vezi printre altele Rustoiu 2019, 27–31.

acestora dintr-un sit dacic datat în perioada sec. II a. Chr. – I p. Chr.

Pandantivul în formă de căldărușă (Fig. 2/1) a fost realizat din tablă subțire de fier, este de formă cilindrică, iar toarta este ruptă probabil din vechime. Pereții și fundul au fost realizate din două bucăți diferite de tablă, fiind apoi asamblate prin martelare cu ciocanul. Toarta a fost sudată ulterior de corpul căldărușei. Dimensiunile: înălțimea – 19,5 mm; diametrul – 15 mm.

3. Pandantivele-căldărușă în Dacia pre-romană

În urmă cu mai bine de două decenii, când am publicat cartea referitoare la metalurgia bronzului și produsele sale din Dacia preromană, remarcam faptul că printre pandantivele cunoscute în regiunea respectivă se numără și un tip de piese (realizate din bronz sau din fier, foarte rar din aur) care au o formă de “căldărușă” sau găleată în miniatură⁴ (Fig. 2/6–12).

Ele au fost purtate la gât, uneori în combinație cu alte piese (spre exemplu cu mărgelile de sticlă), după cum o demonstrează inventarele unor inhumări de copii de la Brad (jud. Bacău)⁵, la est de Carpați (Fig. 3). În același mod au fost utilizate și în mediul sarmatic, unde însă au fost descoperite și pandantive agățate la încheietura mâinii⁶.

Cronologic, astfel de piese au fost utilizate în spațiul dacic încă din sec. I a. Chr., fiind însă mai numeroase în contexte arheologice datate pe parcursul veacului următor⁷. Ele au fost apoi folosite și în secolele următoare, în zone culturale diferite, cum a fost aria culturii Przeworsk, spațiul culturii carpice⁸, al culturii “Militari-Chilia”⁹ al culturii sarmatice¹⁰ sau al culturii “Sântana de Mureș – Cherniakhov”¹¹. Sporadic apar și în mediul culturii Poieniști-Lukasheuka¹². În sfârșit, astfel de piese provin și din inventare funerare ale necropolei de la Zemplin, atât din morminte atribuite culturii

⁴ Rustoiu 1996, 125, Tip 5. În mediul sarmatic sunt documentate uneori și piese realizate din aur: Bărcă 2006, 133. Referindu-se la pandantivele-căldărușă din mediul dacic, Bărcă 2019, 54, nota 79 nu menționează alte exemplare în afara celor amintite în Rustoiu 1996, ignorând o serie de descoperiri noi, cum sunt de exemplu cele de la Hunedoara (vezi mai jos).

⁵ Ursachi 1995, Pl. 361–362.

⁶ Bărcă 2006, 133.

⁷ Rustoiu 1996, 125; Rustoiu 2002, 106, 109.

⁸ Bichir 1973, 119; Ioniță-Ursachi 1988, 93.

⁹ Bichir 1984, 53–54.

¹⁰ Bărcă 2006, 133–134; Bărcă 2019.

¹¹ Ciobanu-Dergaciova 2015, 181.

¹² Babeș 1993, 113.

Przeworsk, cât și din complexe aparținând culturii “dacice”¹³. Prin urmare, aceste pandantive au avut un caracter “supra-regional”.

În Dacia preromană, ele se cunoșteau mai ales în zona extracarpatică a României, cu precădere în așezările dacice de pe Valea Siretului (Brad – Fig. 2/9–12, Răcătău, Poiana)¹⁴, dar și la sud de Carpați (Ocnița – Fig. 2/6–7, Popești, Crășani)¹⁵, în Transilvania constituind apariții mai rare. Un astfel de pandantiv, ornamentat pe pereții exteriori cu o rețea de linii incizate cu finețe (Fig. 2/8), fusese descoperit în așezarea de la Merești (jud. Harghita)¹⁶.

Între timp numărul pieselor de acest fel a crescut în urma investigațiilor arheologice mai recente. Menționez două exemplare din fier descoperite în zona turnului-locuință din cetatea dacică de la Ardeu¹⁷, două piese de fier și una de aur din necropola din imediata apropiere a cetății dacice de la Malaja Kopanija, pe Tisa superioară, în Ucraina Transcarpatică¹⁸. De asemenea, la Hunedoara, în sud-vestul Transilvaniei, în grădina castelului medieval, a fost identificat un loc de cult, folosit încă din prima vârstă a fierului, în care au fost practicate ritualuri diverse, de la depuneri votive, la incinerări și inhumări umane. În a doua parte a sec. I p. Chr. în locul respectiv au fost inhumăți copiii, majoritatea dintre aceștia având asupra lor obiecte de port personale¹⁹. Printre acestea se numără și pandantive în formă de “căldărușă” din fier sau bronz²⁰ (Fig. 2/2–5). Unul dintre acestea este ornamentat cu linii în zig-zag, formând un șir de romburi. Altele se asociază cu mărgelile de sticlă sau alte piese metalice.

Iată deci, că astfel de pandantive, deși mai puține, sunt prezente și în Transilvania. Difuziunea lor pe spații largi (Fig. 4) indică faptul că între diferitele regiuni ale Daciei au existat conexiuni la distanță, că aceste legături au fost determinate de mobilitatea individuală a unor persoane și, în

sfârșit, că această circulație umană a generat și transferul în spațiu, inter-comunitar, al unor bunuri culturale²¹. Aceste bunuri culturale nu au fost doar cele vizibile arheologic, ci au fost reprezentate și de altele “invizibile”, mobilitatea umană contribuind la transferul unor cunoștințe, tehnologii, credințe și practici spirituale²². De aceea, în legătură cu pandantivele în discuție, trebuie să ne întrebăm care a fost funcționalitatea lor concretă. Deslușirea acestor aspecte ne poate ajuta să înțelegem mai bine caracterul supra-regional al acestui tip de piese.

4. Puterea magică ascunsă a amuletelor

Amuletele au constituit în toate epocile, încă de la apariția omului “modern”, instrumente puternice de protecție împotriva “răului” din mediul înconjurător. Se afirmă adesea că ele au avut (și încă mai au pentru unele comunități sau indivizi), rol apotropaic. Termenul grecesc de *apotropaion* (plural *apotropaia*) își are originea în verbul *apotropein*, care înseamnă a respinge, a evita. Acest termen desemnează un câmp larg de ritualuri protective care, așa cum observă Christopher A. Faraone, suprapune într-o anumită măsură sensul termenului de talisman. Acesta din urmă se referă la amulete care au fost consacrate ritual și care au o putere protectivă: “The key feature of a *talisman* is its consecrated or numinous state which allows it to protect by its mere presence, even if, as is so often the case, it is hidden...; an *apotropaion* on the other hand is usually displayed openly..., and its goal is to avert or frighten off human and superhuman evildoers”²³.

Prin urmare *apotropaion* se referă la acțiuni și ritualuri magice îndreptate împotriva unor pericole definite, conștientizate, existente deja în lumea înconjurătoare: spirite malefice, vrăjitoare rele, războaie, boli, catastrofe naturale, animale malefice, deochi etc. Toate aceste ritualuri exprimă fricile cotidiene care bântuie o comunitate la un moment dat²⁴. De asemenea, amuletele, ca instrumente de luptă contra răului sunt, în funcție de natura răului, fie vizibile pentru toată lumea, fie ascunse de privitori, dar cu toate acestea cu efect magic puternic. Spre exemplu, talismanele care au menirea de a apăra de deochi sunt vizibile tocmai pentru că ele trebuie să distragă atenția “ochiului rău”²⁵. Cu totul

¹³ Budinský-Krička – Lamiová-Schmiedlová 1990, 294.

¹⁴ Ursachi 1995, 244; Căpitanu 1989, 103, fig. 11/16–19; Vulpe-Vulpe 1927–1932, 329, fig. 109/25–27.

¹⁵ Berciu 1981, pl. 91/4–5; Vulpe 1976, 198, 208, fig. 5/10, 6/24.

¹⁶ Crișan 2000, pl. 111/12.

¹⁷ Informații Iosif Vasile Ferencz, pentru care îi mulțumesc călduros.

¹⁸ Kotigoroško 2015, 139.

¹⁹ Din păcate săpăturile din acest sit nu au fost realizate cu profesionalism, de aceea unele informații furnizate de autorii săpăturilor sunt controversate. Vezi în acest sens observațiile pe care le-am formulat în Rustoiu 2016, 321, nota 15.

²⁰ Sirbu *et alii* 2007, Fig. 34/1–2, 36/7, 37/9, 38, 10, 13–14.

²¹ Vezi printre altele Rustoiu 2002, 110–112.

²² Vezi Venclová 2002, 74–75; Rustoiu 2002, 77–82; Rustoiu 2008, 99–134.

²³ Faraone 1994, 272.

²⁴ Vezi pe larg Rustoiu 2019.

²⁵ O definiție cuprinzătoare a deochiului a fost elaborată pe la începutul sec. al XIX-lea de cărturarul român vornicul

alta e situația când acțiunea magică este îndreptată împotriva răului invizibil, cum sunt spre exemplu “agenții” malefici care provoacă bolile.

În ceea ce privește funcționalitatea pandantivelor-căldărușă, Plinius cel Bătrân ne oferă o serie de sugestii necesare descifrării rostului pieselor respective. Autorul latin enumeră numeroase remedii medicale sau protective reprezentate de substanțe minerale, vegetale sau animale. Pentru a fi în contact cu persoanele care trebuiau protejate, aceste substanțe erau introduse în diverse ambalaje atâr-nate pe corp. Unele dintre aceste ambalaje puteau fi din materiale organice, spre exemplu pungulițe de piele. Alte ambalaje erau confecționate din metal. În acest sens, printre exemplele elocvente se numără *bullae*, una dintre cele mai caracteristice amulete etrusco-italice. Acestea aveau o formă sferoidală, goale pe dinăuntru, fiind confecționate din două discuri convexe de metal, lipite una de alta. În interior erau introduse substanțe terapeutice sau diverse alte materiale cu rol apotropaic (Fig. 5). În unele situații s-a constatat existența unor rășini sau a chihlimbarului. De asemenea, a fost identificată și o *bullae* având în interior o lamelă de argint inscripționată cu o formulă magică. Aceste *bullae* erau purtate de copii până la 17 ani, când aceștia treceau de la stadiul de *puer* la cel de *juuenis*. Atunci *bullae*-le erau consacrate zeilor Lari, iar tinerii schimbau toga pretextă cu cea virilă²⁶.

Astfel de *bullae* au fost descoperite și în Dacia romană²⁷. Menționez în acest sens mai multe morminte de incinerare și de înhumare din necropola de la Alba Iulia – Dealul Furcilor (Podei). În cazul mormintelor de înhumare, piesele au fost găsite în zona gâtului, indicând din nou modul lor de purtare²⁸.

Iordache Golescu (1768–1848): “Deochez înseamnă că vatăm oarece cu ochii, cu vederea, cu uitătura. Adică uitându-mă la oarece, se vatămă acel lucru atât de rău și pătimește atât de mult, încât de este copil sau vreo vită, peșin se îmbolnăvește și moare. De este sticlă, crapă plesnește. De este vas de pământ, se sfărâmă, se sparge. De este casă, se prăpădește. De este vie, se strică vița cu totu, de nu mai dă rod. Și alte multe asemenea zic pentru dăochiat, încât nu e de crezut; dar se întâmplă cu adevărat de multe ori mari boli, mari vătămări și mari stricăciuni, mai ales și mai des la copii...Ca să nu se dăocheze copiii, obișnuiesc doicile de atâr-nă la capul copiilor usturoi sau un semn de postav roșu, sau vreun ban mare de argint, de aur, sau scule frumoase, care se zic semne de dăochiat, ca, uitându-se cel ce dăoache la copil, să vadă mai întâi acele semne. Și, așa, mergând vederea, uitătura, mai întâi la acele semne, se risipește pe acolo veninul deochiului și scapă copilul (apud Candrea 1999, 206–207).

²⁶ Dasen 2003, 283–285.

²⁷ Benea 2002–2003, 141–142.

²⁸ Bolog 2017, 245. Vezi și Bolog – Bounegru 2012.

Pandantivele “căldărușă” aveau probabil același rol de a stoca diverse remedii medicale și protective de natură organică. Fiind niște “ambalaje” deschise, aceste materii puteau fi înlocuite în funcție de necesități. În cazul unor descoperiri din mediul sarmatic s-a constatat adesea că interiorul acestor pandantive conțineau diverse reziduri organice de culoare albă și chiar fragmente de lână²⁹, fapt care confirmă odată în plus această ipoteză.

Pentru funcționalitatea lor apotropaică, este semnificativă și asocierea în salbe purtate la gât a pandantivelor “căldărușă” cu mărgelile de sticlă (arme puternice împotriva deochiului) sau cu alte tipuri de piese metalice.

În afară de aceste pandantive, tot la Hunedoara, au fost identificate o serie de brățări având partea mediană despicate sau prevăzută cu un soi de manșoane goale pe interior³⁰ (Fig. 6). Astfel de piese au mai fost documentate în contexte funerare sau în așezări din spații culturale și în intervale de timp diferite. Ele se cunosc spre exemplu în aria culturii bastarnice de la răsărit de Carpați în La Tène târziu, în zonele locuite de scordisci în aceeași perioadă³¹ sau mai târziu în primele secole ale erei noi în mediul provincial roman³². Manșoanele brățărilor în discuție au servit probabil aceluiași scop ca și pandantivele la care m-am referit anterior. În ele puteau fi introduse diverse materiale de origine minerală, vegetală sau animală cu menirea de a-i proteja pe posesorii brățărilor respective.

Iată ce consemnează Plinius cel Bătrân (*Nat. Hist.* XXVIII, 9 și 47): “...Primul dinte căzut al unui băiat, cu condiția să nu fi atins pământul, pus într-o brățară și purtat mereu pe braț previne durerile de uter...” și “...se mai spune că nu se îmbolnăvesc de conjunctivită cei care poartă o limbă de vulpe într-o brățară...”³³

Atât pandantivele, cât și brățările, erau vizibile pentru orice observator din exterior, dar conținutul, instrumentul de apărare, rămânea ascuns privirii celorlalți. În aceste cazuri, puterea magică a remediilor respective consta tocmai în forța ascunsă a acestora.

²⁹ Bârcă 2006, 133 cu bibliografia. Din lucrarea lui Bârcă nu e clar dacă s-au efectuat analize chimice asupra conținutului pandantivelor sau dacă e vorba de impresiile exprimate de diverși arheologi din spațiul ex-sovietic.

³⁰ Sîrbu *et alii* 2007, Fig. 36/13, 37/2, 10.

³¹ Popović 1999, 48–51, Fig. 3.

³² O brățară cu manșon aflată în inventarele Muzeului Civilizației Dacice și Romane din Deva pe care în Rustoiu 1996, Fig. 42 o consideram ca provenind din cetatea dacică de la Costești, a fost descoperită în realitate la Ulpia Traiana Sarmizegetusa: vezi Bajusz – Peșan 2014, 44–48.

³³ Traducere Costa 2004.

5. Concluzii

În concluzie, pandantivele-căldărușă din Dacia preromană au constituit recipiente, ambalaje, pentru o serie de substanțe cu rol apotropaic. S-a constatat faptul că ele sunt asociate mai ales cu femeii și copiii, personajele cele mai vulnerabile din cadrul unei comunități arhaice tradiționale. Există însă și excepții. Trei astfel de pandantive au fost descoperite la Popești (jud. Călărași), într-un mormânt tumular de incinerare având în inventar o panoplie de arme³⁴, fapt care indică utilizarea acestui gen de amulete de un spectru mai larg de “consumatori”.

Rolul lor magic a determinat și răspândirea largă a acestor amulete. Difuziunea lor s-a datorat unei mobilități individuale manifestate în cadrul ariei culturale dacice, precum și între ariile culturale învecinate. Această mobilitate a permis transferul în spațiu și timp a unor cunoștințe și practici care nu au lăsat de obicei urme arheologice. În unele cazuri însă, cum se întâmplă cu pandantivele-căldărușă, recipientele substanțelor cu puteri magice ne permit reconstituirea măcar în parte a acestui univers spiritual “ascuns”, specific vremurilor trecute.

BIBLIOGRAFIE

- Babeș 1993
M. Babeș, *Die Poienesti-Lukaševka-Kultur. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte im Raum östlich der Karpaten in den Jahrhunderten vor Christi Geburt*, Bonn (1993).
- Bajusz – Peșan 2014
M. Bajusz, A. Peșan, Two bronze bracelets with looped and twisted ends from the notes of Tégylás István. *ReDIVA – The Postgraduate Journal of Ancient History and Archaeology* 2 (2014), 41–52.
- Bârcă 2006
V. Bârcă, *Istorie și civilizație. Sarmății în spațiul est-carpatic (sec. I a. Chr. – începutul sec. II p. Chr.)*, Cluj-Napoca (2006).
- Bârcă 2019
V. Bârcă, Pandantivele-căldărușă din mediul sarmatic. Observații pe marginea originii, datării și utilizării lor. (C. Croitoru), *Miscellanea Historica et Archaeologica in honorem Professoris Ionel Cândea septuagenarii*, București-Galați (2019), 43–75.
- Benea 2002–2003
D. Benea, Despre pandantivul de tip *bullă* din provincia Dacia. *Analele Banatului s.n.* 10–11, 1 (2002–2003), 141–146.
- Berciu 1981
D. Berciu, *Buridava dacică*, București (1981).
- Bichir 1973
Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București (1973).
- Bichir 1984
Gh. Bichir, *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*, București (1984).
- Bolog 2017
A. C. Bolog, *Necropola romană de la Apulum, Dealul Furcilor – “Podetii” (campaniile 2008–2012)*, Cluj-Napoca (2017).
- Bolog – Bounegru 2012
A. C. Bolog, G. Bounegru, About the *bullă* type pendants discovered at Apulum. *Terra Sebus* 4 (2012), 225–236.
- Budinský-Krička – Lamiová-Schmiedlová 1990
V. Budinský-Krička, M. Lamiová-Schmiedlová, A late 1st century BC – 2nd century AD cemetery at Zemplin. *Slovenska archeologia* 38, 2 (1990), 245–344.
- Candrea 1999
I.-A. Candrea, *Folclorul medical român comparat. Privire generală. Medicina magică*, Iași (1999).
- Căpitanu 1989
V. Căpitanu, Obiecte de podoabă și piese vestimentare descoperite în dăva de la Răcătău, jud. Bacău. *Carpica* 20 (1989), 97–124.
- Ciobanu – Dergaciova 2015
L. Ciobanu, L. Dergaciova, Piese de podoabă din epoca romană târzie provenind din spațiul Pruto-Nistran. *Revista istorică s.n.* 11, 1–2 (2015), 176–182.
- Costa 2004
I. Costa, *Plinius, Naturalis Historia, vol. V, Ediție îngrijită de...*, Iași (2004).
- Crișan 2000
V. Crișan, *Dacii din estul Transilvaniei*, Sfântu Gheorghe (2000).
- Dasen 2003
V. Dasen, Les amulettes d'enfants dans le monde gréco-romain. *Latomus* 62, 2 (2003), 275–289.
- Faraone 1994
C. A. Faraone, Talismans and Trojan Horses: Guardian statues in Ancient Greek myth and ritual. *Cambridge Archaeological Journal* 4, 2 (1994), 270–289.
- Ioniță – Ursachi 1988
I. Ioniță, V. Ursachi, *Văleni. O mare necropolă a dacilor liberi*, Iași (1988).

³⁴ Vulpe 1976, 198, fig. 5/10, 6/24.

- Kotigoroško 2015
V. Kotigoroško, *Centrul sacral al Tisei superioare în epoca La Tène-ului târziu*, Ujgorod (2015).
- Mare et alii 2014
M. Mare, Al. Szentmiklosi, A. Bălărie, Rescue excavation in the site „Timișoara –Square 700”. City Business Centre, building D. *Banatica* 24 (2014), 179–208.
- Popović 1999
P. Popović, The Scordisci and the Bastarnae. (M. Garasanin et alii), *Le Djerdap/Les Portes de Fer a la deuxieme moitie du premier millenaire av. J.C. jusqu'aux guerres daciques. Kolloquium in Kladovo-Drobeta-Tr.Severin (September-October 1998)*, Beograd (1999), 47–54.
- Rustoiu 1996
A. Rustoiu, *Metalurgia bronzului la daci (sec. II î. Chr. – sec. I d. Chr.). Tehnici, ateliere și produse de bronz*, Bibliotheca Thracologica 15, București (1996).
- Rustoiu 2002
A. Rustoiu, *Războinici și artizani de prestigiu în Dacia preromană*, Cluj-Napoca (2002).
- Rustoiu 2008
A. Rustoiu, *Războinici și societate în aria celtică transilvăneană. Studii pe marginea mormântului cu coif de la Ciumești*, Cluj-Napoca (2008).
- Rustoiu 2016
A. Rustoiu, Settlements of life and death: Human interments in late Iron Age sites from the Sighișoara region (Mureș county, Romania). (S.-C. Ailincăi), *Settlements of Life and Death. Studies from Prehistory to Middle Ages. Proceedings of an International Colloquium, Tulcea, 25th–28th of May 2016*, Cluj-Napoca (2016), 313–330.
- Rustoiu 2019
A. Rustoiu, *Archaeological explorations of magic and witchcraft in Iron Age Transylvania*, Cluj-Napoca (2019).
- Șirbu et alii 2007
V. Șirbu, S. A. Luca, C. Roman, S. Purece, D. Diaconescu, N. Cerișer, *The Dacian vestiges in Hunedoara*, Sibiu (2007).
- Szentmiklosi et alii 2011
Al. Szentmiklosi, S. B. Heeb, J. Heeb, A. Harding, R. Krause, H. Becker, Cornești-Iarcuri – a Bronze Age town in the Romanian Banat?. *Antiquity* 85 (2011), 819–838.
- Ursachi 1995
V. Ursachi, *Zargidava. Cetatea dacică de la Brad*, București (1995).
- Venclová 2002
N. Venclová, External contacts: visible and invisible. (A. Lang, V. Salač), *Fernkontakte in der Eisenzeit*, Praha (2002), 72–82.
- Vulpe – Vulpe 1927–1932
R. Vulpe, E. Vulpe, Les fouilles de Poiana. *Dacia* 3–4 (1927–1932), 253–351.
- Vulpe 1976
Al. Vulpe, La nécropole tumulaire gète de Popești. *Thraco-Dacica* 1 (1976), 193–215.

Fig. 1. *O întâlnire cu Alexandru Szentmiklosi la Cluj în anul 2017. / A meeting with Alexandru Szentmiklosi at Cluj in 2017.*

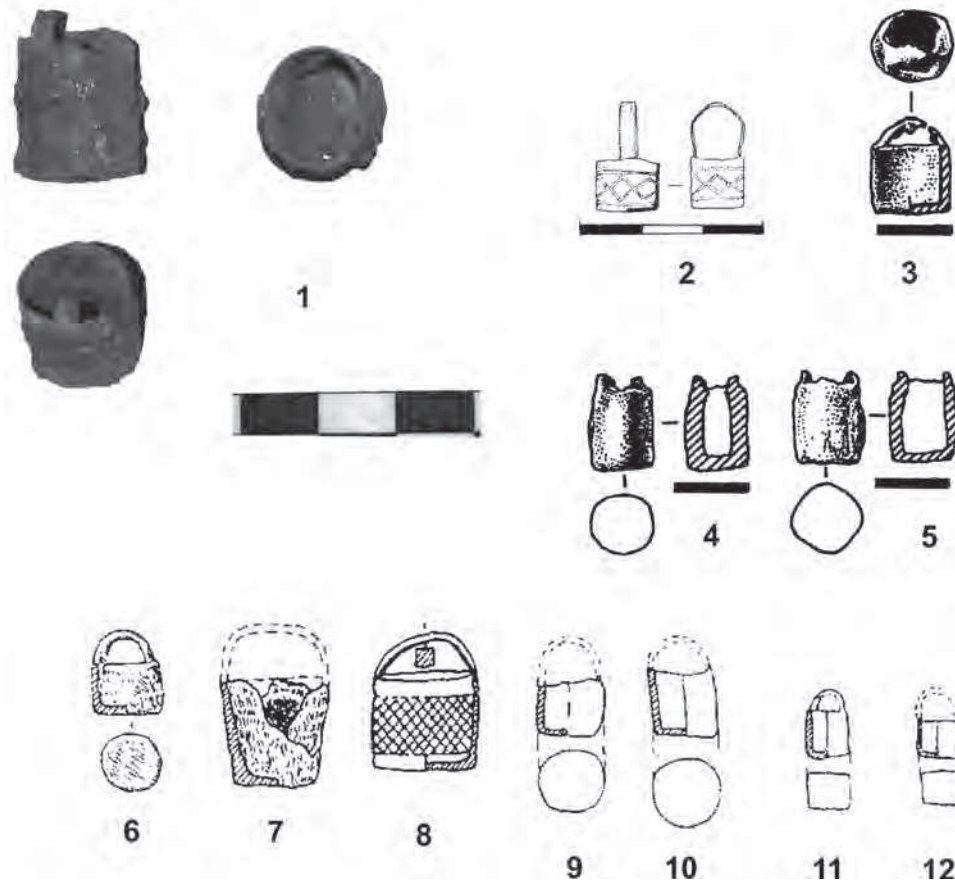

Fig. 2. Pandantive-căldărușă din bronz (2, 6-12) și fier (1, 3-5): 1 – Tilișca; 2-5 – Hunedoara – Grădina Castelului (după Sîrbu et alii 2007); 6-7 – Ocnița (după Berciu 1981); 8 – Merești (după Crișan 2000); 9-12 – Brad (după Ursachi 1995). / Bronze (2, 6-12), and iron bucket-shaped pendants (1, 3-5): 1 – Tilișca; 2-5 – Hunedoara – Grădina Castelului (after Sîrbu et alii 2007); 6-7 – Ocnița (after Berciu 1981); 8 – Merești (after Crișan 2000); 9-12 – Brad (after Ursachi 1995).

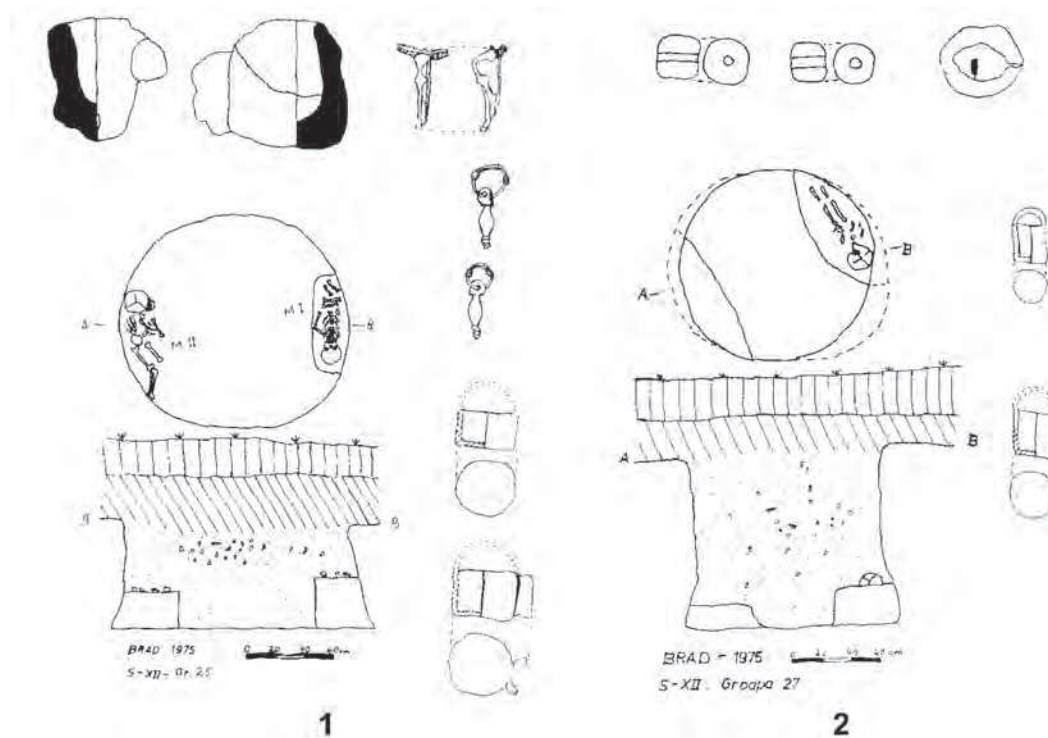

Fig. 3. Brad: 1-2 – Gropi cu inhumări de copii având la gât salbe de mărgelă și pandantive-căldărușă. / Brad: 1-2 – Pits containing infans inhumations with strings composed by glass beads and bucket-shaped pendants.

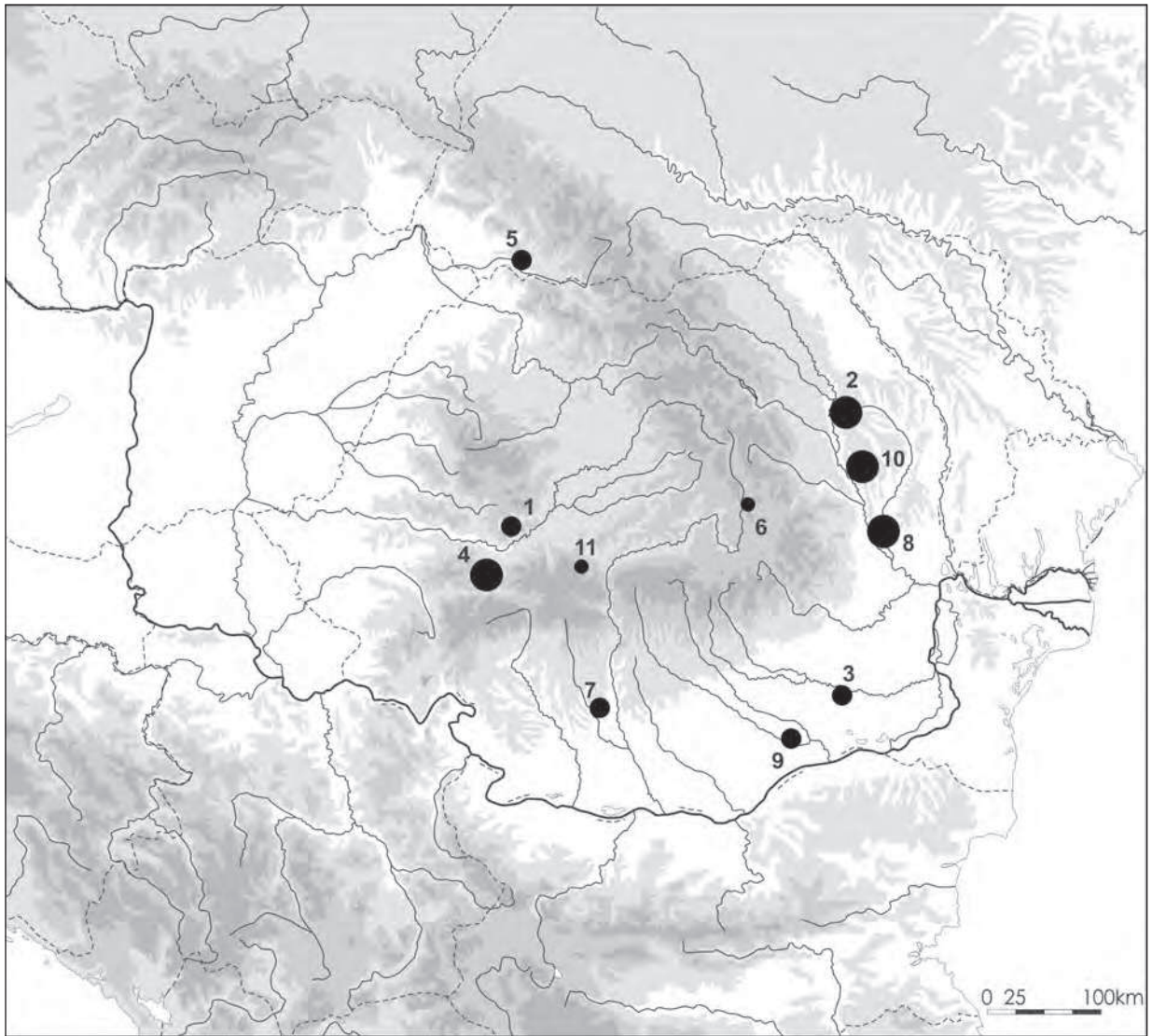

Fig. 4. Harta descoperirilor de pandantive-căldărușă menționate în text (puncte mici – 1 exemplar; puncte mijlocii – 2–3 exemplare; puncte mari – mai mult de 3 exemplare): 1 – Ardeu (jud. Hunedoara); 2 – Brad (jud. Bacău); 3 – Crăsani (jud. Ialomița); 4 – Hunedoara (jud. Hunedoara); 5 – Malaia Kopanija (Ucraina Transcarpatică); 6 – Merești (jud. Harghita); 7 – Ocnița (jud. Vâlcea); 8 – Poiana-Tecuci (jud. Galați); 9 – Popești (jud. Călărași); 10 – Răcătău (jud. Bacău); 11 – Tilișca (jud. Sibiu)? / Distribution map of the bucket-shaped pendants mentioned in the text (small dots – 1 item; middle dots – 2–3 items; big dots – more than 3 items): 1 – Ardeu (jud. Hunedoara); 2 – Brad (jud. Bacău); 3 – Crăsani (jud. Ialomița); 4 – Hunedoara (jud. Hunedoara); 5 – Malaia Kopanija (Ucraina Transcarpatică); 6 – Merești (jud. Harghita); 7 – Ocnița (jud. Vâlcea); 8 – Poiana-Tecuci (jud. Galați); 9 – Popești (jud. Călărași); 10 – Răcătău (jud. Bacău); 11 – Tilișca (jud. Sibiu)?

Fig. 5. Altar din epoca augusteică de la Roma ilustrând bulae (după Dasen 2003). / Altar of the Augustan age from Rome showing images of the bulae (after Dasen 2003).

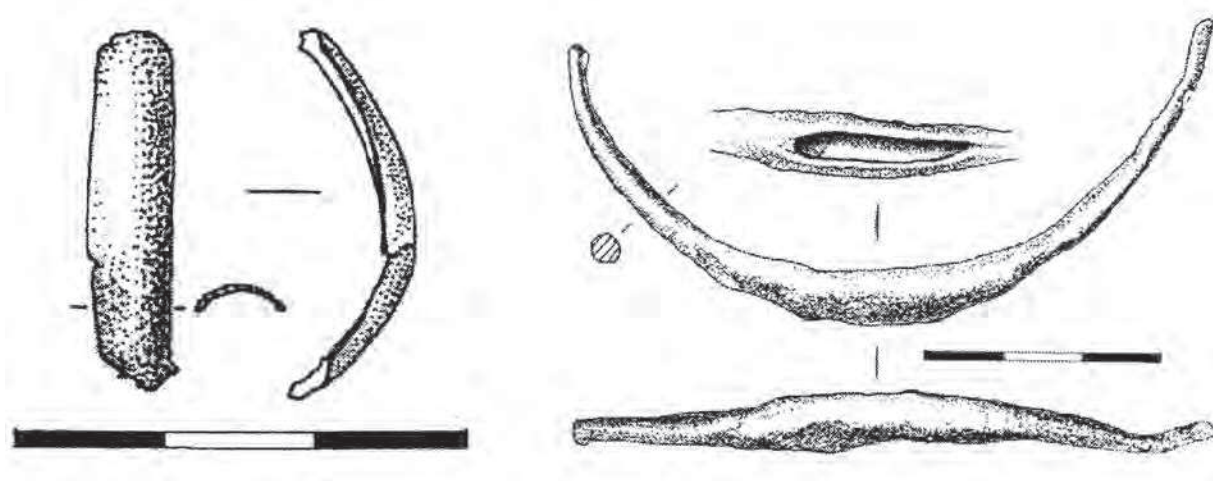

Fig. 6. Brățări de argint (stânga) și fier (dreapta) cu tuburi în care erau păstrate substanțe apotropaice de la Hunedoara-Grădina castelului (după Sirbu et alii 2007). / Silver (left) and iron (right) bracelets with tubes for holding apotropaic substances from Hunedoara-Grădina castelului (after Sirbu et alii 2007).